

УДК 37(09)

Кушнір Валентина Миколаївна
докторант Уманського державного
педагогічного університету
імені Павла Тичини

ПОГЛЯДИ К.Д.УШИНСЬКОГО НА ПРОБЛЕМИ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ШКОЛИ

У статті розглядаються погляди К.Д.Ушинського на проблеми загальної середньої освіти, на «гуманну» загальнолюдську освіту, її особливості та принципи. Охарактеризовано ставлення вченого до класичної і реальної освіти. Висвітлено розуміння педагога про місце і роль реалізму і гуманізму у викладанні кожної науки в середній школі.

Ключові слова: класична та реальна освіта, гуманізм та реалізм, загальнолюдська освіта, загальна середня освіта.

В статье рассматриваются взгляды К. Д. Ушинского на проблемы общего среднего образования. Раскрыты его взгляды на «гуманное» общечеловеческое образование, его особенности и принципы. Охарактеризовано отношение ученого к классическому и реальному образованию. Освещено понимание педагога о месте и роли реализма и гуманизма в преподавании каждой науки в средней школе.

Ключевые слова: классическое и реальное образование, гуманизм и реализм, общечеловеческое образование, общее среднее образование.

The article discusses the views K.D.Ushinsky the problems of secondary education. Disclosed his views on "humane" universal education, its features and principles. The characteristic attitude to classical scholar and a real education. Teacher deals with an understanding of the place and role of realism and humanism in each teaching science in high school.

Keywords: classical and real education, humanism and realism, universal education, general secondary education.

У середині XIX ст. в Європі стали звертатися до ідеї єдиної загальноосвітньої школи. Це було обумовлено зростаючим впливом природничих наук в умовах швидкого розвитку капіталізму і поширенням в громадській думці ідеї про більшу важливість утилітарно-прикладної освіти, ніж класичної.

Таку ж позицію підтримував і уряд Миколи I в Російській імперії, а саме відмови від класичної освіти. Щоб запобігти поширенню революційних ідей, викликаних впливом французької революції, декабристського руху і революційними подіями в Європі 1848-1852 рр. протягом цього часу була проведена нова освітня реформа, згідно з якою гімназії перебудовувалися відповідно до концепції єдиної загальноосвітньої школи з переважаючим значенням природних наук і законодавства.

З 1851 року викладання грецької мови було залишено лише в гімназії при університеті в окрузі, тільки для бажаючих підготуватися до вступу на філологічний факультет, а також у гімназіях, що знаходилися в місцевостях із значною кількістю грецького населення. Викладання латинської мови також було скорочене. Почалися гоніння на грецьку і римську історію. Виникало питання про спосіб викладання історії в середніх навчальних закладах.

У період правління Олександра II напередодні т.зв. Великих реформ в гімназії були спрямовані комісії на чолі з провідними професорами з метою перевірки якості освіти. Ця перевірка показала низький рівень грамотності гімназистів випускних класів, а також, «невміння володіти мовою, логічно мислити і міркувати; з кращими творами вітчизняної літератури вони виявилися вельми слабо знайомі, а імена Гомера, Гете, Шиллера і Шекспіра їм були просто невідомі».

Внаслідок цього протягом 1860-1864 р.р. Міністерство народної освіти працювало над реформуванням середньої освіти. Наслідком якого став затверджений новий Статут гімназійної освіти (1864 року), відповідно якого гімназії поділялися на класичні та реальні. Ці гімназії об'єднувалися єдиною метою, що досягається різними шляхами, суть якої полягала в тому, щоб навчити гімназистів вчитися, розвинути їхні інтелектуальні здібності, сформувавши

самостійно мислячих особистостей, здатних до розумової праці, які мають цілісний погляд на світ і володіють умінням пояснювати події та явища цього світу . Водночас, згідно реформи 1864 року в Російській імперії подібно до Західної Європи, затверджувалася ідея існування різних типів навчальних закладів і напрямів в освіті, визнавалися класичні і реальні гімназії вищими ланками середньої освіти, що дають їх випускникам право вступати до університетів.

З початку 1862 року до прийняття нового статуту гімназій і прогімназій 1864 року поживавлено обговорювалося місце і значення гімназійної освіти в системі народної освіти а також особливі суперечки велися суперечки велися між прихильниками класичної і реальної освіти.

Увагу науково-педагогічного товариства в ході обговоренні статуту було загострено над питанням основ загальної освіти в середній школі. Спектр поглядів, думок був досить широким і різноманітним. Більша частина відзивів допускали спільне існування двох типів гімназій (реальних і класичних).

Метою нашої статті є характеристика поглядів К.Д.Ушинського на проблеми загальної середньої освіти.

Вихідною, визначальною площиною в розробці К.Д. Ушинським проблем середньої школи було нове філософське осмислення завдань і сутності загальної освіти. Саме під цим кутом зору, на думку історика російської освіти Е.Д.Днепров, він розглядав всі інші питання середньої освіти, і саме цей підхід визначав принципову новизну рішення ним даних питань [1, с. 14.].

Щодо мети та змісту загальнолюдської освіти, яку він називав *гуманною* освітою, К.Д.Ушинський мав своє бачення. Для вченого альтернатива була не в класицизмі та реалізмі, а в «гуманізмі» та «реалізмі». В класицизмі він бачив лише «старий гуманізм з його неминучими класичними мовами», однак, вважав вчений, «переважне вивчення» стародавнього світу «не забезпечує введення людини в сучасне життя [4, с. 277, с. 278]. Водночас та класична освіта яка нав'язувалася офіційній школі, К.Д.Ушинський вважав суцільно «філософською освітою». На його думку така освіта необхідна лише «для філологів» і «можна

бути досить розвиненою людиною, не знаючи класичних мов» [4, с. 266]. Цієї точки зору дотримувався і російський суспільний діяч та педагог М.В.Шелгунов, зазначаючи, що система освіти, яка насаджується російській школі у результаті контрреформ 1870 років, насправді була «філологічною, яку в дійсності назвали класичною» [7, с. 339].

Варто зазначити, що протягом II половини XIX століття питання загальної освіти розглядалися в площині теорій *формальної та матеріальної освіти*. Перша із цих теорій абсолютизувала завдання формального розвитку учнів, зменшуючи значення практичної користі знань. Напротивагу теорії формальної освіти, матеріальна навпаки акцентувала увагу на практичних знаннях недооцінюючи загального розвитку учнів. Офіційна ж вітчизняна педагогіка цього періоду стояла на позиціях теорії формальної освіти, вважаючи, що основними предметами її є стародавні мови та математика.

К.Д.Ушинський не поділяв жодної із цих сторін, а особливо позицію офіційної педагогіки, яку він вважав гранично застарілою. На його переконання, якщо науки розділяти на ті, що дають формальну освіту і ті, що несуть матеріальний зміст розвитку, то такий поділ «не більш як зародження схоластичної психології, яка «повинна назавжди викоринитися з педагогіки». К.Д.Ушинський переконував, що «кожна наука розвиває людину, наскільки вистачає її власного змісту, і розвиває саме цим змістом, а не чим іншим» [6, с. 178].

Водночас К.Д.Ушинський піднімає питання про «гуманізм» та «реалізм» в освіті, зазначаючи, що «під іменем гуманної освіти потрібно розуміти розвиток духу людського». Реалізм же, зазначав вчений «розпочинається тоді, коли ми шукаємо в науці не думки, не поживу для духу, яка розвиває його та укріплює, не вияснення сприйняття людини себе і зовнішнього світу, а саме лише тих знань, які необхідні для тієї чи іншої галузі практичного життя, коли ми дивимося на науку як на майстерність» [4,с. 285].

В питаннях діалектики співвідношень «гуманізму» та «реалізму» в освіті, К.Д.Ушинський зазначав, що «реалізм та гуманізм можна найти в кожній науці, і

різниця ця криється не в різниці наук, а в різниці способах їх вивчення. Можна із історії зробити реальну науку....і навпаки, арифметикою та хімією розвивати гуманність в людині і навіть вивчення грамоти можна зробити гуманним та реальним». «В гуманно-освітньому впливі вчення, - писав вчений, - необхідно розрізняти два впливи: вплив науки та вплив самого вчення. В нищих та середніх навчальних закладах головну мету навчальної діяльності повинна складати сама людина, в університетах – наука; хоча при першому прагненні ми все ж таки будемо вивчати науку, а при другому будемо гуманізувати вивченням науки» [4, с. 267].

Що ж до змісту шкільної освіти, то К.Д.Ушинський наполягав, що «не вивчення стародавніх мов, а вивчення рідної мови ми ставимо в центрі гуманної освіти», оскільки «серед інших предметів немає жодного з такою здібністю розвивати людину, як вивчення рідної мови». «Акцентом в загальній гуманній освіті людини – писав він, - повинні стати зовсім не класичні мови, а рідна мова і рідна література... З вивченням рідного слова ми ставимо вивчення інших предметів, які безпосередньо розкривають людину і природу, а саме історію, географію, математику, природничі науки; за цим розміщуємо вивчення новітніх іноземних мов, а у вивченні стародавніх бачимо спеціальність, необхідну лише для відомої галузі вчених знань» [4, с. 284, с. 286]. Такий підхід формування змісту загальної освіти дуже відрізнявся від офіційної педагогіки.

Шкільна реформа 1864 р., попри внутрішню протирічливість ввібрала в себе значну частину К.Д.Ушинського. «Статут гімназій і прогімназій», затверджений 19 листопада 1864 року, проголосив принципи загальнолюдської освіти і безстановості школи. Що ж до класичної та реальної освіти, то статут зайняв нейтральну позицію: допускалися і класичні, і реальні гімназії, але першим віддавалася явна перевага. Класичні гімназії мали і кількісну перевагу, і повноцінний статус середніх навчальних закладів, який відкривав доступ до університету. Випускники ж реальних гімназій могли вступати тільки до спеціальних вузів. Всі ці «поступки», зроблені ліберальним міністром народної освіти А.В.Головніним у ході реформування середньої школи, реакції видавалися

надмірними. І тому вже через два роки, з жорсткістю урядового курсу і з приходом до керівництва Міністерства народної освіти ставленика реакційного табору Д.А. Толстого почалася не тільки ревізія недавно утвердженого статуту, але і масштабна підготовка контрреформи середньої школи. Відповідно з новою силою спалахнула боротьба прихильників класичної і реальної освіти. Ідеологом класицизму в цій боротьбі виступив головний редактор «Московських відомостей», М.Н.Катков, який направив полеміку в політичне русло та надав їй поліцейської окраски.

За словами М.Н. Каткова, «нігілізм як громадська виразка ... є цілком природним продуктом пануючої у нас школи» [3, с. 476]. Ця точка зору, прихильники якої вимагали скасування реальних гімназій і перетворення всіх гімназій у класичні, стала панівною у владних колах. Висловлюючи її в записці «Про політичні настрої різних груп російського суспільства і засобах зміцнення урядової влади», поданої Олександрю II 26 квітня 1866 (через три тижні після замаху на нього Д.В. Каракозова), міністр внутрішніх справ П.А. Валуєв писав: «Реальне спрямування завжди і скрізь більш сприяло поширенню матеріалізму і грубих соціалістичних теорій, ніж напрямок класичний». Впровадження класицизму повинно було оздоровити середню школу, де, за словами П.А. Валуєва, «соціальні теорії зайняли місце наук, матеріалізм витіснив релігію, політичні прагнення замінили серйозну освітню працю» [2, с.150, с.152].

К.Д.Ушинський, з початку 1860-х років стояв осторонь від полеміки прихильників класицизму і реалізму, в 1867-1868 роках надрукував кілька статей, спрямованих проти М.Н.Каткова і його «педагогічної партії», яка наочно продемонструвала, за його словами, «як суперечка суто педагогічна може перетворитися в політичну справу». Викриваючи політичні спекуляції навколо реальної освіти, педагог писав: «Який тут сенс або умисел? Що це за агітація - поставити вивчення природи з її явищами, силами і законами вище вивчення граматичних форм мертвих мов? .. Що це за замах справити народне відновлення, бунт, піднімаючи царську велич грецької та латинської граматики? .. Досить знущатися над громадською думкою, над сучасними вимогами науки, над

сучасними потребам нашої вітчизни! Не розраховуйте на її нерозуміння: вона розуміє вас і розуміє справу» [5, с. 112, с.113].

Водночас, К.Д.Ушинський наголошував і про соціальну нерівність запровадження класичних гімназій. Адже вбачав в цьому відмову випускникам реальних шкіл від надання можливостей здобути університетську освіту та трудність доступу до середньої освіти дітям із малозабезпечених сімей. Основна частина цих дітей, зазначав педагог, змушені залишати уже нижчі класи класичних гімназій, «затуркані латинськими дієсловами і без всяких корисних для життя знань». Навпаки, реальні гімназії, за його словами, «дають більшості відомий запас відомостей, потрібних для життя і важливих ще й тому, що юнаки, які закінчили курс гімназії, так і ті, які не закінчили його, повертаються до різної практичної діяльності та продовжувати здобувати знання не мають можливостей». Тому навіть задля справедливості, щоб «задовольнити потреби більшості» гімназії «повинні бути змінені в реальні» [5, с. 87, 94, 87, 95].

Що ж до педагогічної аргументації прихильників класицизму, то К.Д.Ушинський доводив її повну неспроможність. Він вважав класицизм «системою, яка віджила свій вік». Робити стародавні мови «єдиним засобом розумового розвитку і освіти», - означає за його словами, - «не розуміти в чому суть... освіченості» [5, с. 110].

«Дивний порядок речей, - писав К.Д.Ушинський, - будувати освіту переважно на грецькій і латинській мовах - знаходив собі пояснення у тому, що в цих мовах проглядається мудрість минулих століть; але тепер мудрість полягає не в стародавніх, а в новітніх мовах ». Якщо ж говорити про розвиток учнів, то цю мету, на його переконання, «набагато зручніше можна досягти засобами так званих реальних наук, педагогічна розробка який останнім часом досягла значної досконалості, у багатьох відношеннях має перевагу над горезвісними педагогічними властивостями мертвих мов » [5, с.111, 80]. Вчений неодноразово наголошував на тому, що «школа повинна внести в життя основні знання, добуті природничими науками, зробити їх настільки ж звичайними, як знання граматики,

арифметики або історії, і тоді основні закони явищ природи вляжуться в розумі людини разом з усіма іншими законами» [4, с. 301].

Разом з тим, ще одна сторона класицизму визивала у К.Д.Ушинського різке неприйняття – його антинаціональна сутність, його невідповідність завданням створення національної системи освіти. В класицизмі, зазначав він, «вивчення латинської граматики визнається патентом на подальшу освіту», але в ній не має місця ні «змістовним знанням про батьківщину», ні «поваги до своєї вітчизни» [5, с. 103].

«Ми глибоко переконані, - писав К.Д.Ушинський, - що поганий стан наших фінансів, часті невдачі наших великих промислових підприємств, багатьох наших адміністративних заходів ... - всі ці хвороби, що з'їдають нас, набагато більш залежать від незнання нами нашої вітчизни, ніж від незнання давніх мов. Ми переконані, що всі ці хвороби і багато інших значно б зменшилися, якби в Росії взагалі піднявся рівень знань про Росію, якщо б ми домоглися хоч того, щоб наш юнак, закінчуючи курс навчання, знав про Росію стільки ж позитивних фактів, скільки знає про свою маленьку Швейцарію десятирічний швейцарець, який закінчує курси початкової школи». Знання своєї батьківщини, за переконаннями К.Д. Ушинського, так само необхідні для кожної людини, як «вміння читати, писати і рахувати», однак дану «педагогічну аксіому», зазначав він, завзято відкидає відомство освіти» [5, с. 101].

Насадження вітчизняній школі класицизму К.Д.Ушинський протиставляв лінію Військового міністерства (яке очолював представник ліберального напрямку в керівництві Д.А.Милютин), яке з 1863 року розпочало заміну кадетських корпусів на військові гімназії реального профіля. Ці гімназії стали найкращими середніми закладами тогочасної Росії, в яких, за словами вченого використовувалися «найраціональніші прийоми реальної освіти по відношенню до розвитку юнаків» [5, с. 85].

В соціально-педагогічному плані вибір між класичним та реальним напрямками середньої освіти був рівнозначним вибору між минулим та майбутнім

школи, між відповідністю і невідповідністю, як писав К.Д.Ушинський «сучасним вимогам науки, сучасним вимогам нашої вітчизни» [5, с. 105].

Отож, К.Д. Ушинський вважав, що загальна освіта має бути гуманною, однак, не погоджувався з тим, що істинно гуманна, загальнолюдська освіта дається тільки класичною гімназією. Його точка зору ґрунтувалася на розумінні терміну «гуманна освіта» як розвиток людського духу в широкому сенсі, а не тільки формальний (тобто розумовий) розвиток учня. Педагог вважав, що гуманний розвиток можна забезпечити не лише вивченням стародавніх мов, але і вивченням інших важливих предметів, зокрема: рідної мови, географії, історії, природи і читанням сучасної літератури. Невірне трактування «реалізму», на його думку, розпочинається тоді, коли в науці черпаються не думки, які розвивають та зміцнюють в людині духовний початок, а ті знання, які необхідні для тієї чи іншої галузі практичного життя. Тому К.Д. Ушинський стверджував, що реалізм і гуманізм можна знайти в кожній науці і відмінність між ними полягає не стільки у відмінності змісту наук, скільки у способах їх вивчення.

Погляди К.Д.Ушинського мали великий вплив на реформу освіти 1864 року. На них спиралися найбільш прогресивні члени Вченого комітету, передове вчительство, а також деякі органи преси.

Література:

1. Днепров Э. Д. Ушинский и современность — М.: Издательский дом ГУВШЭ, 2007. — 232 с.
2. Исторический архив 1958, №1
3. Катков М.Н. Цели и средства учебной реформы / Собрание передовых статей «Московских ведомостей» за 1871г., № 156 от 17 июля
4. Ушинский К.Д. Избранные труды: В 4 кн. / Сост., вступ. ст., примеч., коммент. Э.Д. Днепров. М.: Дрофа, 2005. Кн. 1: Проблемы педагогика - 638 с.;
5. Ушинский К.Д. Избранные труды: В 4 кн. / Сост., вступ. ст., примеч., коммент. Э.Д. Днепров. М.: Дрофа, 2005. Кн. 2: Русская школа - 447 с.;

6. Ушинский К.Д. Избранные труды: В 4 кн. / Сост., вступ. ст., примеч., коммент. Э.Д. Днепров. М.: Дрофа, 2005. Кн.4: Человек как предмет воспитания. Опыт педагогической антропологии (продолжение) – 544 с.
7. Шелгунов Н.В. Избранные педагогические сочинения / Под ред. проф. Н.К.Гончарова. – М.: Изд-во АПН РСФСР, 1954. 339с.